

Platon ve Aristoteles'te Philia: Dostluk Üzerine

Erman KAR^(*)

Öz

İnsan hem Aristoteles hem de Platon tarafından politik bir varlık olarak tanımlanır. Bu ortaklığın temelinde, insanın diğer insanlarla bir arada yaşamayı arzulaması vardır. Bir arada yaşama arzusu insanın bir şehir devletinde yaşamasına, bir polis'e sahip olmasına, yani onun zoon politikon, politik bir hayvan olarak tanımlanmasına sebep olur. İnsanın politik varlık olması, yani bir toplum içinde yaşaması; doğası gereği bir ailenin içinde doğmasıyla başlar ve ardından insan ihtiyaçlarını paylaşmak amacıyla diğerleriyle bir arada olmasıyla devam eden bir süreç üzerinden tanımlanır. Aynı zamanda hem Platon hem de Aristoteles için insanlar doğaları gereği belli özelliklere sahiptir. Her iki düşünür için de insanların doğuştan getirdikleri yetenekleri vardır ve bu yetenekler onların aldıkları eğitimle geliştirebilme potansiyeline sahiptir. İnsanların doğalarına uygun yaşam sürebilmeleri onların iyi bir yaşama erişmesinin temel kriteridir. Dolayısıyla tek tek bireylerin yurttaşı olduğu devletlerin yegâne görevi insanlara doğası gereği uygun olabilecek bir toplum sunmak ve onları iyi yaşama eriştirmek adına eğitmektir. Ancak yalnızca eğitim değil diğer insanlarla bir arada yaşam da insanın erdemli bir yaşam sürmesi için önem arz eder. Bu çalışma Aristoteles ve Platon'un dostluk -philia- anlayışını hem sistematik hem de etik bağlamlarla karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Sistematik analiz, özellikle dostluk kavramını her iki düşünürün ontolojisi ve epistemolojisi ile bağlantısı üzerinden ele almayı amaçlamaktadır. Etik analiz ise insanın doğası gereği eylemde bulunan ve erdemlere sahip bir varlık olmasından hareketle dostluk kavramının insan yaşamındaki işlevi üzerinde durmayı amaçlamaktadır. Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik ve Eudemos'a Etik çalışmalarında üzerinde durduğu dostluk kavramına Platon'un Lysis diyalogunda rastlıyoruz. Dolayısıyla söz konusu kıyas, metinler üzerinden analitik bir yaklaşımı da gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, Platon, Philia, Etik, Dostluk.

Özgün Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 30.08.2023

Kabul Tarihi: 21.02.2024

^(*)Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü.

E-posta: ermankar@karatekin.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6013-7805>

Erman Kar, "Platon ve Aristoteles'te Philia: Dostluk Üzerine," *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 18 (Mayıs 2024): 81-99.

DOI: <https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.10.18.139>

Bu eser [Creative Commons Atf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) ile lisanslanmıştır.

On Friendship: Philia in Plato and Aristotle

Erman KAR^(*)

Abstract

Human being is defined as a political being by both Aristotle and Plato. The basis of this common definition of human being is about the desire of them to live together with other people and to live in a city-state, or having a polis. This is the reason to define them as a zoon politikon, as a political animal. Their political state corresponds to their living in a society, and it naturally begins with being born into a family and is then defined through a process that continues with his being together with others in order to share human needs. At the same time, for both Plato and Aristotle, people have certain characteristics by nature. For both philosophers, people have innate talents and these talents have the potential to be developed with the education they receive. The ability of people to live a life in accordance with their nature is the basic criterion for them to reach a good life. Therefore, the only duty of the states is to offer people a society that is suitable by nature and to educate them in order to lead them to a good life. However, not only education but also living together with other people is important for a person to lead a virtuous life. This study aims to compare Aristotle and Plato's understanding of friendship -philia- with both systematic and ethical contexts. The systematic analysis especially aims to deal with the concept of friendship through its connection with the ontology and epistemology of both thinkers. Ethical analysis, on the other hand, aims to focus on the function of the concept of friendship in human life, based on the fact that man is a being who acts by nature and has virtues. We encounter the concept of friendship, which Aristotle emphasized in his Nicomachus Ethics and Eudemos Ethics, and also we do in Plato's Lysis dialogue. Therefore, the aforementioned comparison also requires an analytical approach through texts.

Keywords: Aristotle, Plato, Philia, Ethics, Friendship.

Original Research Article

Submission Date: 30.08.2023

Acceptance Date: 21.02.2024

^(*) Asst. Prof., Çankırı Karatekin University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy.

E-mail: ermankar@karatekin.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6013-7805>

Erman Kar, "On Friendship: Philia in Plato and Aristotle," *Üsküdar University Journal of Social Sciences*, no. 18 (May 2024): 81-99.

DOI: <https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.10.18.139>

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Giriş

Dostluk, birçok düşünür tarafından, insanın ahlaki ve politik konumunu tanımlayabilmek adına önem arz eden bir kavramdır. Özellikle Antik Yunan toplumlarında bir duygu durumundan fazlasını ifade eder. İnsana toplumsal bir rol veren ve insan eylemlerinin yönünü belirleyen bir içerik ile tanımlanır. Doğası gereği toplumsal bir varlık olan insan, doğasına uygun olarak diğerleriyle bir arada yaşamayı arzular. Söz konusu arzu, insanın tek taraflı isteğinden ve hazza dayalı gelip geçici duygulanımlarından ayrılır. Bu ayrımın en önemli sebebi dostluğun karşılıklı sorumluluk ilkesi ile birlikte adalet duygusunun aranması üzerinden tanımlanmasından geçer. Dolayısıyla dostluk diğer bütün arzu ve gereksinimlerden ayrı bir duygu durumudur. Dostluk, eski Yunanca *philia* sözcüğü ile tanımlanmaktadır. *Philia*, herhangi bir şeye duyulan sevgi anlamına gelir ve aynı zamanda dostluk anlamını da karşılamaktadır. Homeros'tan itibaren dostluk kavramı Antik Yunan düşünürleri tarafından adaletin ve toplumların oluşmasında ve insanların bir araya gelmelerinde önem arz eden bir kavram olarak değerlendirilir.¹ Dolayısıyla sadece Aristoteles ve Platon için değil aynı zamanda diğer filozoflar ve politikacılar için de dostluk kavramı önemlidir.

Klasik Yunan toplumlarında; insanların arasındaki dostluk, duygulardan ziyade onların birbirlerine karşı olan sorumluluklarını kapsamaktadır. *Philia* öyle bir ilişki biçimi olarak anılır ki, toplumları bir araya getirir, onları oluşturur ve kısacası tek tek bireyleri birbirine bağlayıp adaleti sağlar. O aynı zamanda, bireylerin karşılıklı duygulanımlarını birbirlerine ifade eden bir eylemdir. Aristoteles'e göre dostluk bir erdemdir, dolayısıyla bir huydur; bu huy aracılığıyla insanlar bir araya gelmiş ve şehirler kurmuşlardır. Bu sebeple dostluk kavramı, Yunanların toplumsal-siyasal dünyasında bir erdem olarak tanımlanır. Erdem ya da erdemli bir yaşam ise bireyin mutlu olabilmesi yani iyi yaşama ulaşması için gerekli olan temeldir. O halde iyi yaşamdan ve onun mümkün olup olmadığından söz etmek dostlardan ayrı ve bağımsız bir şekilde mümkün değildir.

Bunun şüphesiz en önemli sebebi politikanın temelinde, faydaya dayalı bir araya gelme ve yoldaşlık etme duygularının olmasıdır. Çünkü insanın doğası gereği bir arada yaşama isteği ya da diğerleriyle bir arada yaşama arzusu; öteki canlıların sürüler halinde yaşama dürtüsünden ayrılan bir arzudur. Tam da bu sebeple Aristoteles'in insan tanımlarından birisi olan *zoon politikon* (sosyal hayvan) tanımı, insanın bir *polis'i* olmasına, onun bir şehir düzeninde ve normlar doğrultusunda diğer insanlarla bir arada yaşamasına karşılık gelir. O halde politik anlamda dostluk insanın tek başına yeterli olamadığı durumlarda diğerleriyle bir araya gelme arzusu ile, faydaya dayalı olması üzerinden tanımlanır. Nitekim Aristoteles için siyasetin ya da toplumun asıl işi dostluğu sağlamakla birlikte her bir yurttaşın erdemini ve erdemli olmanın da aranması gereken şey olduğunu göstermektedir.²

Kısaca özetlemek gerekirse, Klasik Yunan toplumlarında dostluk iki temel prensip üzerinden değerlendirilir. Hem Aristoteles'in hem de Platon'un dostluk öğretilerinde bu iki temel prensibin izlerini görmek mümkündür. Bu prensiplerden ilki dostluğun "yararlı olma"

¹ Hatice Nur Erkızan, *Aristoteles'ten Nussbaum'a İnsan* (İstanbul : Sentez Yayın, 2012), 94.

² Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, çev. Saffet Babür, (Ankara : Bilgesu Yayınları, 2020), 1234b20.

ilkesine bağlı olmasıdır. İnsan düşmanına zarar vermeyi ve dostlarına faydalı olmayı kendisine ilke ederek yaşamını sürdürür ve yaşama faydası dokunan insanlar dostlar olarak tanımlanır. Faydalılık ilkesi karşılıklı ölçüde devam edip sorumluluk duygusu haline dönüştükçe daha da güç kazanır.³ İkinci temel prensip ise dostluğun politika ile olan bağlantısı üzerine kurulur. Çünkü siyasi etkinlik dostlar arasında var olan bağlantılar ile sürdürülür. Bu bağlantılar sayesinde siyasi etkinliklerde daha fazla rol edinmek mümkün hale gelir ve zaten yurttaşlık tanımı, siyasette etkin rol almayı gerektirir. Dolayısıyla yurttaşlık siyasal hayatta var olan ve bu yaşam içinde olmayı arzulayan, bu yaşamı erdem olarak gören kişileri tanımlamak için kullanılır.⁴ Aristoteles için bu arzu insanın doğası gereği sahip olduğu bir özelliği olarak tanımlanır ve bu tanımlamada dostluk önemli bir etkidir.

Bu sebepten dolayı belirtilmelidir ki dost ve arkadaş anlamına gelen *philos* sözcüğü ve herhangi bir şeye duyulan sevgi anlamında *philia* kavramı sadece iki ya da daha fazla kişinin birbirine duyduğu bağlılık ya da bildiğimiz manada sevgiyi ifade etmez. Bu anlamları aşar ve bu anlamların ötesinde bir mahiyete sahiptir. Çünkü *philia*, aile bireylerini, iş arkadaşlarını ve hatta aynı toprakta yaşayan yurttaşları işaret etmek için de kullanılır. Bu kullanımın da göstereceği üzere *philia* saf sevgi (*erosun* karşılık geldiği) anlamı aşar; bağlılık, ortaklık gibi anlamlara da gelir. *Philia*'yı *eros*'tan ya da yoğun bir şekilde birine duyulan sevgiden ayıran budur. Bu anlamlarıyla birlikte *philia*; etkinlik anlamında sevmek ya da sevmeye eyleminde bulunmak tanımlarını da karşılar. Ancak bununla birlikte *eros* ve *philia*'nın ortaklığı da söz konusudur. Örneğin Platon'a göre *eros* dostluğun daha coşkulu hali olarak tanımlanır. Çünkü her ikisinde de amaç sonsuz iyi olana, iyi ideasına ulaşmaktır.⁵ Aristoteles *philia* kavramını *eros*'tan ayırmak amacıyla da kullanır. Ona göre *philia*, *erosta* var olan cinsel ve fiziksel çekim anlamını bir kenara bırakarak değerlendirilmelidir. Ancak Platon'un çalışmalarında *eros* güzele duyulan arzu olarak tanımlanır.⁶ Sevmeye eyleminde bulunan, eylemin öznesi olan insan, herhangi bir şeye dair eylem barındıran bir aktivite ile dostluk duygusunu yaşar. Söz konusu kavramın eylem ve aktivite ile de tanımlanması onun etik ve politikadan ayrı ve bağımsız düşünülmemeyeceğini gösterir.

Felsefenin pratik disiplinleri olarak etik ve politika ortak bir soru üzerinde durur: İyi nedir? Çünkü Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* yapıtında da oluşturduğu ereksel-amaçsal ahlak öğretisi gereğince de her eylem ya da aktivite iyi olanı arzular.⁷ Bu bakımdan da eylem ve aktivite barındıran her şeyin doğasını anlamak iyinin mahiyetini ortaya çıkarmaktan geçer. Bu bakımdan da birini sevmek söz konusu olduğunda ya da sevmeye eyleminin mahiyeti tartışıldığında aynı soruyu sormak gerekecektir: İyi olarak tanımlanabilecek, ideal dostluk nedir? Bu çalışmanın temel amacı, Platon ve Aristoteles'in ahlak öğretileri açısından öneme sahip olan *philia* kavramının karşılaştırmalı bir analizini vermektir. Her iki düşünür de diğer

³ Ceyda Keyinci, "Aristoteles'in Philia Kavrayışı ve Modern Felsefi Tartışmalar," *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 34, (Haziran, 2017): 517-534.

⁴ Aristotle, "Politics" *The Complete Works of Aristotle* içinde, ed. Jonathan Barnes, (New Jersey: Princeton University Press, 1991), 1275a20.

⁵ Platon, *Yasalar*, çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, (İstanbul : Kabcacı Yayınevi, 2007), 837c.

⁶ Erkızan, *Aristoteles'ten Nussbaum'a İnsan*, 80.

⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, (Ankara : Bilgesu Yayıncılık, 2009), 1094a1-3.

Yunan filozoflarından farklı olarak bu kavrama, ahlak teorilerinde geniş yer ayırmışlar ve bir arada yaşamanın ve adaletin temeli olarak dostluk kavramının önemine işaret etmişlerdir. Bu bakımdan ilk olarak onların ahlak öğretilerinin temel kriterleri değerlendirildikten sonra dostluk kavramının bu öğretilerdeki yeri ve önemi saptanacaktır. Bu serimlemenin temel amacı ise söz konusu soruya; iyi dostluğun ne olduğu ve ne derece mümkün olduğu sorusuna verilen Platoncu ve Aristotelesçi yanıtları analiz etmek ve güncel yaklaşımlar ile bu sistemleri incelemektir.

Platon'un Etik Öğretisinde *Philia*

Platon sistematik bir filozof olarak tanımlanır. Bu tanımlamanın temelinde onun bütün öğretisini birbirine paralel, uyumlu bir sistem üzerinden kurması yatmaktadır. Platon'un öğretisi bir varlık problemi üzerine kuruludur. *Hakiki anlamda var olanın* ne olduğunu irdelerken, onun bilgisine nasıl ulaşacağını sorması da gerçek anlamda bilgi meselesinin peşine düşmesine sebep olur. Dolayısıyla Platon'un varlık ve bilgi problemini paralel sorular üzerinden oluşturması, diğer disiplinleri de aynı sistem üzerinden ele almasına dolayısıyla Platoncu öğretinin tek bir sistem üzerinden değerlendirilmesine sebebiyet vermektedir. Platon'un hakiki anlamda varlıklar olarak tanımladığı şeyler ideallerdir. Varlık; değişmeyen, özsel olan *idealar* ve değişime tabii olan özsel olmayan, geçici olan *fiziksel- duyuşsal varlıklar* üzerinden ikiye ayrılır. Söz konusu ayırım aynı zamanda Platon'un *Devlet* adlı yapıtında bölünmüş çizgi analojisi üzerinden de analiz edilir. Platon'a göre kesinlikle var olan şey, hakiki anlamda varlık, kesinlikle bilinebilir ya da en bilinebilir olandır. Hiçbir türlü var olmayan şeyse hiçbir türlü bilinemez.⁸ Dolayısıyla hakiki anlamda varlık hakiki anlamda bilginin konusu olarak değerlendirilir. Bu bağlantılı yaklaşım aynı zamanda onun etik ve politika görüşü ile de yakından bağlantılıdır. Platon'u sistematik bir düşünür yapan da bu bağlantıdır.⁹

Gerçek anlamda bilgi ancak idealerin kavranmasıyla mümkündür. Onun bilgisine erişmek ise duyular aracılığıyla değil ancak akıl ve ruh ile mümkün olacaktır. Ruh idealara ait bir varlıktır ve duyular dünyasında bir bedenle birlikte var olduğu için ideaları kavraması ancak derin bir kavrayış gücü ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla Platon'a göre ruhun yegâne görevi daha doğrusu onu iyi yapan, iyi bir ruh olarak tanımlayan şey ideaları bilmesidir. Ruh ne kadar kendisini duyuşsal dünyadan arındırır ve hakikatin peşine yönelirse o derece iyi olarak tanımlanır. Platon'un ahlak öğretisi de bu amaç üzerine odaklanır. Bu öğreti duyuşsal olan (fiziksel dünya) ve düşünüldür olan (ideal) arasında yaptığı fark üzerinden ayırdığı ruh-beden analizine dayanır. Platon ruhu akıl ya da karakter anlamlarına gelecek şekilde kullanır ve aynı zamanda ruh ona göre akıl bilgisinin öznesi, ideaların peşine düşen şeydir. Bununla birlikte ruh anlayışını devlet öğretisine paralel bir şekilde kurgular. Bir devleti meydana getiren toplumsal

⁸ Platon, *Devlet*, çev. Selahattin Eyüboğlu, M.Ali Cimcoz. (İstanbul : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 477a.

⁹ Sevginin ve dostluğun felsefi olarak ele alınabilmesi için onun her şeyden önce ontolojik ve epistemolojik temellerinin sorgulanması gerekir. Çünkü sevgi ve dostluk üzerine olan tartışma insanın doğasından, etik-politik ve metafizik belirlenimden ayrı bir şekilde sürdürülemez (Erkızan, *Aristoteles'ten Nussbaum'a İnsan*, 78).

sınıfları insan ruhunun üç temel özelliği üzerinden ayırır. Bu üç ayrı özellik ya da sınıf sırasıyla, akıl, irade ve istek olarak isimlendirilir.

Devlette de buna karşılık gelen üç sınıf vardır; akli temsil eden yönetici sınıfı, iradeyi temsil eden askerler ve isteği temsil eden işçiler ya da köleler.¹⁰ Platon'un bu üçlü sınıflandırması en başta da temel soru olarak işaret edilen *ideal olan nedir?* sorusuna birey ve toplum açısından yanıt verir. İyi ya da mutlu bir insan olmak, ruhun bu üç yetisi arasında bir dengeyi bulması ve idealara yönelmesi, dolayısıyla akıl ile mümkündür. Aynı şekilde ideal bir toplum nedir sorusuna da paralel bir yanıt vermek gerekirse söz konusu üç toplumsal sınıfın dengeli bir şekilde yaşaması, çalışması ve her sınıfın kendi üzerine düşeni yapması ideal toplumun anahtarı olarak işaret edilir. Elbette hem insan ruhu hem de toplum için söz konusu üçlü ayırım bir hiyerarşiye karşılık gelir. Yönetici sınıfı aklın temsilcisi olarak ideal toplumun en ayrıcalıklı sınıfıdır. Yalnızca aklını en etkin şekilde kullanan, ideaların peşine düşen kişiler toplumu da en iyi yönetecek olanlardır. Sözünü ettiğimiz ruhun kısımları arasında dengeyi sağlayarak yaşamak için erdemli olmak gerekir. Erdem ise ancak bilgi aracılığıyla oluşur. *Yanlış bilen ya da hiç bilmeyen hem erdemsizdir hem de mutsuzdur.* Dolayısıyla mutlu olmak ya da iyi bir yaşama sahip olmak ilk olarak bilgili olmaktan geçer. Özgür olmanın tek yolu bilgili olmaktır çünkü bilgi en yüce erdemdir.

Bütün bu düşünceden hareketle Sokrates, Platon'un dostluk üzerine en temel çalışması olan *Lysis* diyalogunu bu durumu vurgulayarak açar. Diyalog bilgeliğin sevgisinin öneminden dostluğun tanımlanmasının önemine doğru evrilir. Sokrates diyalog boyunca ardı arkası kesilmeden sorduğu sorularla tartışmayı yönlendirir. İlk soru da dostluk kavramının mahiyetini belirlemek üzerine sorulur: "İnsan birini sevince dost hangisidir? Seven mi sevilen mi? Yoksa ikisi arasında bir fark yok mu?"¹¹ İlk olarak Platon dostluğun seven ve sevilen ikiliğinden ayrı bir şekilde ele alınması gerektiğini aktarır. Dostlukta söz konusu olan sevgi karşılıklı olmalıdır. Bu karşılıklı sevmeye eylemi seven ve sevilen arasındaki bariz farkı da ortadan kaldırmalıdır. Çünkü dostluğu diğer sevmeye durumlarından ayıran budur. Dostlukta iki tarafta sevilendir. Ancak Sokrates dostun seven değil, sevilen olduğunu kabul ederek ilk sorgulamasını sonlandırmaktan yanadır. Bu sorgulama onu bir başka soruya yönlendirecektir; eğer dost sevilense, bizim düşmanımızı sevmemiz, sevdiğimizizin de bizden nefret etmesi mümkündür; yani düşmanlarımızın dostu, dostlarımızın düşmanı olabiliriz.

Bu sebeple söz konusu sorgulama, ikinci olarak, bizi yeni bir soruya yönlendirir: İnsan düşmanını da sevebilir mi? Eğer sevebilir ise sevilen olarak o düşman kişinin dostu olarak tanımlanabilir mi?¹² Söz konusu soruda üzerinde durulan mesele şöyle özetlenir: Açık ki kişinin düşmanı dostu olamaz. Ancak eğer dostluğu karşılıklı bir şekilde birbirini sevmek üzerinden tanımlarsak (elbette düşmanı sevmek karşılıklı olma ilkesini ortadan kaldırır!) ve bu tanımlama üzerinden dostluğun bir sevmeye eylemi olduğunu vurgularsak kişinin düşmanını sevmesinin de mümkün olduğu göz önüne alındığında bu bizleri bir tutarsızlığa düşürür. Bu

¹⁰ Platon, *Devlet*, 412c.

¹¹ Platon, *Şölen-Dostluk*, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 212ac.

¹² Platon, *Şölen-Dostluk*, 210ac.

soruyu Platon'un ruh anlayışı üzerinden analiz etmeliyiz: Bu öğreti gereğince insanın tek amacı iyi yaşamak ve mutlu olmaktır. İnsanın dostlara ihtiyaç duymasının da temel sebebi dostların insanı iyiye ulaştırmaya, iyinin peşinden ayrılmamaya sevk etmeye yardımcı olmalarıdır. O halde dost-düşman ikiliği üzerinden sorulan ve absürt sayılabilecek soru şöyle sorulabilir: Bize zarar veren ve iyinin peşine düşmekten alıkoyan birisi bizim dostumuz olabilir mi? Platon bunun mümkün olmayacağını Sokrates'in yeni bir soruya yönelmesi ile açığa kavuşturur. İnsan ancak kendine faydası olabilecek olanla, kendisine iyiye ulaşmaya yardımcı olacak olanla dost olabilirse eğer, bu aynı amaca odaklanan, aynı iyinin peşine düşen iki ya da daha fazla benzerin mi dost olacağı anlamına gelir? Düşman, bizlerin iyiye ulaşmamızı, haliyle mutlu olmamızı istemez o halde yine onun -bir ihtimal- sevilen olması onu dost kılmar. Dostluğun ikinci temel kriteri budur, *dostluk ortak iyiye ulaşmak isteyen benzerler arasında mümkündür.*

Sözünü ettiğimiz iki dostluk kriteri; *karşılıklılık* ve *ortak iyiye yönelme arzusu* üçüncü temel kriterine yönlendirir. Platoncu dostluk öğretisinin en önemli noktalarından birisi de kişilerin kendi benzerleri ile dostluk kurduğuna vurgu yapan *benzer benzerin dostudur* ifadesidir. İnsan ancak ortak iyiyi, kendisine benzer şekilde amaç edinilenlerle dostluk kurabilir. Dolayısıyla aynı oranda birbirine benzeyenler ancak karşılıklı duygulanımlar içerisinde bulunabilir. O halde bütün kriterler üzerinden şu soru sorulabilir: Kötü kötünün benzeri olduğuna göre kötü ile kötü dostluk kurabilir mi? Platona göre; benzerin benzerle dost olması önemli bir kriterken, iyiyi amaçlamakta dostluğu güçlü kılan bir etkidir. Bu bakımdan kötü kişi iyi olanı amaçlamaz. Dolayısıyla kötü kimseyle iyi bir amaca ulaşmak uğruna dost olunamayacağı gibi, kötü kişi kendine benzeyen bir başka kötü ile de dost olamaz. Sokrates'e göre de insan her şeyden önce kendi içindeki dengeyi bulmalıdır. Oysa kötüler her gün değişirler ve onların günleri günlerine uymaz. Bu sebeple kendi içlerindeki dengeyi bulamayanların kendi benzerleriyle dost olması da mümkün değildir.¹³ O halde vardığımız sonuç bizlere yeni bir dostluk tanımı da vermektedir. *Dostluk erdeme dayalıdır, çünkü o iyiyi amaçlar ve bu bakımdan erdem sahibi olmayan birisi ile dostluk kurulamaz.* Çünkü bu kişilerle dost olabilmek için ne ortak amaca sahip olmak ne de onlara benzer olmak yeterli değildir, onun erdemi amaçlaması da elzemdir.

Benzerin benzerle dost olması ve kötünün kötü ile bile dost olamayacağı sonuçları üzerinden Sokrates, *Lysis* diyalogunda yeni bir soruşturmaya yönelir. İki veya daha fazla kişinin bir araya gelmesi dolayısıyla dost olarak tanımlanabilmeleri için aynı şeyi istiyor olmaları, aynı şeyi istemeleri bakımından birbirlerine benziyor olmaları, onları tam anlamıyla benzer kılar mı? Bununla birlikte iyi ya da erdemli olmak aynı zamanda kendine yeterli olmak demek midir? Bu iki sorunun kesişim noktası üzerinden esas mesele şöyle özetlenir. İyi ve erdemli olmak kendine yetmek demekse, kendine yeten birisi kendisinin istediği şeyi de arzulayan, aynı ortak iyiye ulaşmak isteyen başka birisine neden ihtiyaç duyar? Açıktır ki bu final sorgulaması Sokrates'in dostluğu en temelde, *faydaya dayalı* olduğu görüşünü güçlendirmesi için tartışılır. Ancak bu yarar kriteri, şimdiye kadar Platoncu anlayışın belirlenimleri üzerinden verilen diğer dostluk kriterleri ile bir çelişkiye götürür. Çünkü eğer iyi bir insan kendine yeten bir insansa neden bir başka iyiyle dost olsun ki? Sokrates bu sorgulamayı belli ki, şimdiye kadar çizdiği

¹³ Platon, *Şölen-Dostluk*, 212ab.

benzerin benzerle dost olabilme kriterinden vazgeçerek sürdürür. Bu sorgulama gereğince birbirine benzeyenlerin birbirine faydası olmayacağı gibi aynı şeyi arzulamalarından dolayı rekabet ve kıskançlık duygusunun da ortaya çıkacağı vurgular. “Sağlam bir beden ne hekim ister ne de yardım; kendi başına kalabilir. Bir insan sağlam oldukça sağlığından ötürü hekimin dostu olamaz.”¹⁴

O halde dostluk nedir ve dost kime denir sorularıyla, *Lysis* diyalogu üzerinden sürdürülen sorgulama şöyle bir sonuca ulaştırır: “Dost ne iyi ne de kötü iken herhangi bir kötülükten dolayı iyi olma arzusuna düşendir.”¹⁵ Aynı şekilde dostluk kimin kimle benzediğı, kimin iyi ya da kötü olduğı üzerinden tanımlanmaz. Dostluk ne iyi ne de kötü olma haline bağılı kalmaksızın belli bir sebeple belli bir kötülüğün içinde olan birisinin bu kötülükten kurtulma amacına hizmet etmesi, fayda sağlaması açısından tanımlanır. Arzu eden kişi emeline ulaşmadıkça dosta ihtiyaç duyar. Dolayısıyla Sokrates’in temel argümanı arzu edenin, arzu duyduğu sürece, arzu ettiği şeyin dostu olduğudur.¹⁶

Özetle gerçek dostluk bizlerin iyi bir yaşama, yani mutluluğa erişebilmemiz için yardımcı olabilir. Bunu sağlayabilecek olan kişinin zaten tutarlı ve zararsız, yani iyi bir kişi olması gerekliliğı de aşıkardır. O halde ortak iyiyi amaçlayan benzerlerin, iyilerin dostluğu gerçek anlamda dostluk olarak tanımlanır. Aynı şekilde iyi bir yaşama ulaşmak sadece kişilerin değil toplumların da en büyük ereğidir. Dolayısıyla ideal bir devletin kurulması ve onun sağlam kalması da bilgelik erdemine sahip, söz konusu iyi ideasına ulaşmış kişi ya da kişiler tarafından yönetilmesine bağılıdır. Sözüünü ettiğimiz gibi Platoncu etik anlayışı onun toplumsal erek ya da ideal devlet anlayışı ile de paralel ilerler. Dostluk sadece kişinin iyi bir yaşama erişmesi için gerekli değildir, aynı zamanda devletlerin temellerini oluştururken de bilgelik erdemine sahip kişilerin bir araya gelmesinde de en önemli etkidir. Platon’un *eudaimonia*¹⁷, iyi yaşam anlayışı temelinde, etik öğretisinin önemli bir kavramı olarak *phila* söz konusu kriterler ile irdelenmiştir.

Aristoteles’in Etik Öğretisinde *Philia*

Aristoteles tıpkı Platon gibi insanların doğaları gereğı belli özelliklere sahip olduklarını söyler. İnsanların doğuştan getirdikleri yetenekleri olduğunu ve bu yeteneklerin aldıkları eğitimler sonucunda geliştirebileceğini vurgular. İnsanların doğalarına uygun yaşam sürebilmeleri onların iyi bir yaşama erişmesinin temel kriteridir. Dolayısıyla tek tek bireylerin yurttası olduğu devletlerin yegâne görevi insanlara doğası gereğı uygun olabilecek bir toplum sunmak ve onları iyi yaşama eğitirmek adına eğitmektir.¹⁸ Kısacası insanın doğası gereğı sahip olduğu yeteneklerin gelişebilmesi için önemli olan şey; yöneticilerin onlara yeteneklerini

¹⁴ Platon, *Şölen-Dostluk*, 217a.

¹⁵ Platon, *Şölen-Dostluk*, 219ab.

¹⁶ Platon, *Şölen-Dostluk*, 221ae.

¹⁷ Kelime anlamı bakımından entelektüel bir temaşa olarak tanımlanan bu kavram Yunanca *eu* ve *daimon* kelimelerinin birleşmesinden türemiştir. İyi şans, talih veya hayat anlamlarına gelen bu kavram Türkçeye mutluluk olarak çevrilir.

¹⁸ Aristoteles, “Politics,” 1254a35.

geliştirmek üzere vereceği eğitimidir. O halde Aristoteles tıpkı Platon gibi etik ve politika arasında bir paralellik kurar. Ona göre insan doğasını anlamak, aynı zamanda toplumsal yapının nasıl şekillendiğini anlamayı da gerektirir. Sadece eğitimin gerekliliği için insan, bir toplumun yurttaşı olarak diğer insanlarla bir arada yaşamaz. Aynı zamanda kendi doğası gereği; toplumsal bir varlık olması bakımından da insan bir toplum içinde yaşar ve diğerlerine yani dostlara ihtiyaç duyar.

İlk olarak Aristoteles'in dostluk öğretisini analiz etmeden önce, insan tanımına dolayısıyla etik anlayışına değinmeliyiz. Onun insan öğretisini incelemek için insan nedir sorusuna verdiği yanıtı ele almak gerekmektedir. Varlığı olduğu gibi inceleyen bilim olarak tanımladığı *İlk Felsefe*'nin, varlık nedir sorusuna yanıt arayan başyapıtı *Metafizik*'te insan tanımına dair önemli bir noktayı, henüz açılış cümlesiyle bizlere gösterir. Aristoteles'e göre *insan, doğası gereği bilmek ister*.¹⁹ İnsanın doğası gereği bilmek istemesi aynı zamanda onu diğer canlılardan ayıran en temel özelliğidir. Doğası gereği bilmek istemesi ve merak duygusu insanı rasyonel kılan, doğal ve doğasına ait bir özelliktir. Bu tanımlamaya ek olarak Aristoteles bir diğer insan tanımlamasında daha bulunacaktır. Bu tanımlama onun doğası gereği bilmek istemesinin, rasyonel bir varlık olmasının yanında yine onun doğal olarak sahip olduğu bir özelliğini vurgular. İnsan *zoon politikon*'dur.²⁰ İnsanın toplumdan, topluluktan ya da kolektif oluşumdan ayrı bir şekilde yaşamını sürdürmesi mümkün değildir ve bu bakımdan insan doğası gereği bilmek istemesinin yanında, sosyal bir varlıktır da.

Aristoteles'e göre ruh Platon'da olduğu gibi bedenden ayrı değildir. Ruhu, canlıların işlevleri doğrultusunda ele alan Aristoteles, hiyerarşik bir düzen ile ruh öğretisini temellendirir. Platon'un ruh anlayışından farklı olarak Aristoteles ruhu canlılık ilkesi olarak da tanımlar. Ruh bütün canlıların sahip olduğu onların özüne ve *formuna* karşılık gelen şey olarak tanımlanır. Bu bakımdan Platon'dan farklı olarak Aristoteles hayvansal ve bitkisel ruhtan da söz eder. Ruh öğretisi gereğince insanı hiyerarşik olarak ruhların en tepesine koyan Aristoteles ona, hareket etmek ve beslenmek ile birlikte düşünmek veya rasyonel çıkarımlarda bulunmak gibi özellikleri de verir. Aynı şekilde Aristotelesçi ruh anlayışına göre her bir ruh (bitkisel, hayvansal ya da akılsal ruh) belli bir amaca yani bir ereğe sahiptir. Bitkilerin temel amacı beslenmek, hayvanların beslenme ve hareket etmektir. İnsan ise ruhuna uygun bir etkinlikte bulunarak; düşünerek ve rasyonel eylemlerde bulunarak kendi amacını gerçekleştirir. Platon'da olduğu gibi Aristotelesçi etik öğretisinde de onun ruh öğretisine paralel olarak belli bir *ereksellik* söz konusudur. Yani insan ancak kendi ereğine yani işlevine uygun şekilde eylemde bulunarak mutlu olabilir. İnsanın mutlu olabilmesi onun kendi ruhuna uygun yani ereğine- amacına uygun eylemde bulunması anlamına gelir. Ve bu amaç Aristoteles tarafından insanın doğası gereği bilmesi, aklını etkin bir şekilde kullanabilmesi ve diğer insanlarla belli bir sosyal ilişki içerisinde olması ile mümkündür. Onun dostluk kavramının etik öğretisi için önemi de bu gereklilik üzerinden açığa çıkmaktadır.

İnsanın iyi bir yaşama sahip olması onun, aklını etkin bir şekilde kullanması, ruhuna uygun yaşaması ve eylemde bulunması ile mümkündür. Ancak Aristoteles Platon'un bilgelik ve

¹⁹ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, (İstanbul : Sosyal Yayınlar, 2006), 980a.

²⁰ Aristoteles, *Politics*, 1265b37.

iyilik üzerinde kurduğu denklığı *eylem* vurgusu üzerinden yeniden gözden geçirir. Daha önce de değindiğimiz gibi Platon'a göre bilgelik, iyi olmak ile eşdeğerdir. İyi bir insan olmak bilge olmaktan geçer. Örneğin; cesaretin bilgisine sahip olmak aynı zamanda cesur olmak demektir. Aristotelesçi ahlak öğretisinin bu konuda temel itirazı ahlaki iyiliğin eylemde bulunmak ile mümkün olacağına vurgulanmasıdır. İnsanın doğası gereği akıl sahibi olması onun mutlu bir yaşam sürmesi için yeterli değildir, aklını etkin bir şekilde, etkili bir biçimde kullanabiliyor olması da gerekir. Bu bakımdan Aristoteles'in insan analizinin ikinci boyutu; onun eylemde bulunması ve bu eylemde bulunmayı diğer insanlarla bir arada gerçekleştirmesidir.

Aristoteles bütün bu noktaları açığa çıkarmadan önce *Nikomakhos'a Etik* adlı yapıtını temel bir soru ile açar: *İyi nedir?* "Her sanat ve araştırmamanın, aynı şekilde her eylem ve tercihin de bir iyiyi arzuladığı düşünülür. Bu nedenle iyiyi her şeyin arzuladığı şey diye dile getirir. O halde iyinin ne olduğunu ve özellikle eylemler kapsamında ne olduğunu araştırmamız gerekir."²¹ Platoncu iyi tanımına benzer bir şekilde Aristoteles de iyinin kendisi için istenen ve arzulanan şey olduğunu vurgular. Aristoteles'in *iyi* tanımı, aynı zamanda her şeyin kendi türüne özgü ereğini gerçekleştirme arzusuna karşılık gelir. Örneğin, birleşik varlık olarak tanımladığı madde ve formdan meydana gelmiş her bireysel varlığın, kendi ereğine ulaşma arzusu mevcuttur. Bakırdan yapılmış bir vazonun ereği onun formuna, vazo olma ereğine karşılık gelir. Aynı şekilde insanın ereği de onun formuna uygun eylemde bulunması üzerinden analiz edilmelidir. O halde ontolojik açıdan değerlendirildiğinde de her bir nesnenin, bireyin, birleşik varlığın işlevi; kendi iyisine ulaşması yani kendi iyisini tam olarak gerçekleştirmesidir. Her ereğin kendisine özgü bir erdem ile ortaya çıkması da meselenin etik boyutuna karşılık gelir. Kısacası erdem, kendi ereğine erişmeyi doğası gereği arzulama anlamında kullanılmaktadır.²² Aristoteles'in iyi tanımlamasının da *eudaimonia*, yani ruhun erdemine uygun etkinlikte bulunması olarak ifade edilmesinin de temeli böylece ifade edilir.

İnsan kendisi için iyi yaşam tanımına uygun hayatı da doğası gereği sahip olduğu işlevi ile belirleyecektir. İnsan özü ve işlevi gereği rasyonel olan ve aynı zamanda kendisi için iyi olan yaşamı mükemmel bir biçimde etkin hale getiren varlıktır. Ancak buna ek olarak Aristoteles kendine yeterli olan bir iyinin ya da iyi yaşamın şöyle tanımlanması gerektiğini de vurgular; biz kendi kendine yeterli olandan insanın tek başına olan yaşamını değil, fakat anne ve babası çocukları ve eşi dostları ve yurttaşları ile birlikte olmasını kastederiz. Çünkü insan doğası gereği politik bir varlıktır.²³ İnsanı insan yapan işlev kendi doğasına uygun olan akıl yaşamını *gerçekleştirmesidir*. Bu aktüellik kazanma durumu iyi yaşam anlamına gelen *eudaimonia* kavramı üzerinden analiz edilir. Aristoteles'e göre mutluluk ruhun bir etkinliğidir. Aynı zamanda kendisi amaç olan ve kendisi için istenen şey, iyi olandır.

Eudaimonia ne haz yaşamı ne geçici bir ruh hali ne de başımıza şans eseri gelen bir durumdur, dahası o tanrı vergisi de değildir. Bir kişiye hayatı boyunca eşlik eden *daimon*'un yönünü iyiyeye çevirmesi anlamına gelen *eudaimonia* insanın işini iyi yapması, ruhun erdemine uygun

²¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1094a.

²² Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 1219a.

²³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1097b.

etkinliğidir.²⁴ Ruhun etkinliği ve ruhun erdeme uygun etkinliği ne anlama gelmektedir bunu açıklamak faydalı olacaktır. Ruhta bulunanlar; etkilenimler (*pathos*), olanaklar (*dynamis*) ve huylar (*heksis*) olduğuna göre erdem bunlardan birisi olarak tanımlanacaktır. Erdem etkilenim değildir, çünkü erdem tercihe dayalı olması beklenir. Oysa etkilenimlerin temelinde tercihler değil duygulanımlar vardır. *Pathos* bu anlamı itibariyle haz ya da acının içerdiği duygulanımlara (öfke, sevgi, özlem..) karşılık gelir. Bununla birlikte *pathos* kavramı *Metafizik*'te tözde bulunan değişme potansiyeli ya da niteliksel değişmenin bizzat kendisi anlamında kullanılır. Aristoteles'e göre *pathos* şu anlama gelir: "Kendisinden dolayı bir varlığın değişebileceği, başkalaşabileceği bir nitelik ve/veya bu niteliklerin fiil halleri ve bundan doğan değişmelerin, başkalaşımaların kendileri".²⁵ Aynı şekilde olanak da erdem olarak tanımlanmaz çünkü olanaklar da harekete geçme potansiyeli olarak tanımlanırlar ve bu sebeple onlar doğal olarak bizde mevcuttur, fakat kimse doğal olarak erdemli olamaz.²⁶

Dolayısıyla Aristoteles ruhta olup bitenler olarak sıraladığı *pathos*, *dynamis* ve *heksis* arasındaki bağlantıyı erdem mahiyetini ortaya çıkarmak açısından şöyle özetler: *pathos*, *dynamis*'i ortaya çıkaran ilineksel özelliklerdir. Örneğin öfke (öfkeli biri olmak değil, geçici bir his, anlık bir tepki) bir *pathos* ise karşısında öfke duyduğumuz olay da *dynamis* olarak tanımlanır. Söz konusu olay karşısında öfke duygusunun iyi veya kötü olarak tanımlanabilir hale gelmesi ise *heksis*'tir; aşırı veya eksik öfkelenme kötü, orta şekilde öfkelenmek ise iyi olarak tanımlanır.²⁷ Dolayısıyla; erdem huydur, insanın erdemi insanın iyi olmasını ve kendi işini iyi gerçekleştirmesini sağlayan huydur. Karakter erdemleri ise ruhun, akıl sahibi yanının akıldan bağımsız olan istekler ve hazlar ile dengelenmesiyle oluşur. Bu erdemler akıl tarafından belirlenen, bizle ilgili olarak, orta olanda bulunma huyudur.²⁸ Kısacası erdem insanın ruhun halleri (duygulanımlar ve olanaklar) itibariyle bir orta olana erişmesi durumu olarak tanımlanır.

O halde Aristoteles ahlak öğretilerinde temel olarak insan için iyi olan *eudaimonia*'nın ya da iyi yaşam tanımına karşılık gelebilecek olan yaşam tarzının neliğini irdeler. Çünkü mutluluk Aristoteles için bir yaşam biçimidir ve hangi yaşam biçiminin insanı daha çok mutlu ettiğini belirlemek elzemdir. Ona göre iyi yaşam üç farklı yaşam tarzından sadece bir tanesine karşılık gelebilir. Bunlar sırasıyla haz yaşamı, siyaset yaşamı ve *theoria* yaşamıdır. Mutluluk kendi başına ve amaç olarak iyi olan bir şey olduğuna göre en mutlu eden yaşam biçimi *theoria* yaşamı olmalıdır. Çünkü kendisi için istenen tek yaşam tarzı *theoria* yaşamıdır. Haz yaşamı hazzın sağladığı keyfin aracı haline gelir, siyaset yaşamı ise şehir devletinin ve onurun aracıdır. Kendinde amaç olan sadece *theoria* yaşamıdır ve insan yaşamını mutlu bir yaşam olarak tanımlayabilecek tek yaşam budur.²⁹

²⁴ Nazile Kalaycı, "Daimondan Eudaimonia'ya Aristoteles'te Mutluluk," *Cogito*, Aristoteles Özel Sayısı, (2014): 257-275.

²⁵ Aristoteles, *Metafizik*, 1022b15.

²⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1105b19.

²⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1105b29.

²⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1106b35.

²⁹ Kalaycı, "Daimondan Eudaimonia'ya Aristoteles'te Mutluluk," 269.

Aristoteles'e göre; daha öncede vurguladığımız insan tanımlarından ve insanın ruhuna uygun bir yaşamın en iyi yaşam olarak belirlenmesi gerekliliğinden dolayı, insan için iyi olan ve insanın mutlu bir hayat sağlamasının tek ve kalıcı yolu *theoria* yaşamına sahip olmaktır. Sadece *böylesi bir yaşam* insanın düşünme ve rasyonel varlık olma etkinliğini gerçekleştirebildiği yani kendi ereğine uygun yaşam sürebildiği bir yaşama karşılık gelir.

Kısacası Aristotelesçi ahlak öğretisi temelinde insanın iyi bir yaşama erişmesinin kendi ruhuna uygun etkinliğe sahip olması ile mümkün olacağı düşüncesine dayanır. Ancak bu noktada önemli bir ayrım söz konusudur. Eğer insanı diğer canlılardan ayıran şey onun akıl sahibi olması ya da eylemlerini rasyonel yapısı doğrultusunda belirleme kapasitesi ise doğası gereği akıl sahibi olan her insanın erdemli olması gerekmez mi? Aristoteles bu problemi insan ruhunu akıl sahibi ve akıl-dışı olmak üzere ikiye ayırarak çözümler. İnsanın bitkiler ve hayvanlarla paylaştığı beslenme, hareket etme gibi etkinlikleri gerçekleştirdiği yön akıldışı ya da akılsal olmayan ruhun işidir.³⁰ Bununla birlikte insanın akılsal yönü de akıldan pay alan ve akla sahip olan yön olmak üzere sınıflandırır. Bu sınıflandırmanın önemi şöyle özetlenebilir: İnsanda var olan arzulama ve iştah duyma yetileri, akıldan tamamen bağımsız değildir. Çünkü insan arzu ve iştahları doğrultusunda da kararlar verir ve tercihlerde bulunabilir. Bu tercih ve karar verme yetisi hayvansal veya bitkisel ruha ait olmayan özellikleridir. İnsan davranışlarını hayvan davranışlarından ayırt eden ve o davranışlara ahlaki eylemsellik yükleyen akılsal yönün bizzat kendisi olmakla birlikte akılsal yönün akıldan pay alan tarafı olarak da işaret edilebilir. Aristoteles bu durumu kısaca şöyle ifade eder: “Madem insanla ilgili erdemi inceliyoruz, kabulümüz şu olsun: ruhun akıldan pay alan iki yanının ikisi de aynı tarzda akıldan pay almaz: biri buyurmakla, öteki boyun eğmekle, söz dinlemekle akıldan pay alır.”³¹ O halde doğası gereği rasyonel bir varlık olan insanın her eyleminin bu rasyonel ilkeler doğrultusunda gerçekleşmeyeceği aşıkârdır. Çünkü kimi eylemler ruhun akıldan pay almayan kısmı tarafından belirlenebilir.

Ancak, yine de bu yaşama sahip olmak demek insanın iyi yaşama erişmiş olması anlamına gelmektedir ancak bu durum tek başına insan için yeterli olamaz. İnsanlar kendi mutluluklarını ancak başkalarıyla ilişki kurarak olgunlaştırabilirler; bunun açık bir örneği dostluktur. Çünkü sadece dostluk, bizim tek başımıza başaramayacağımız bir iyilik katar yaşamımıza.³² Mutluluk sadece kendine yeter olmak ve iyi şeylere sahip olmakla mümkün olmaz. Mutluluk için dostlara da ihtiyaç vardır çünkü mutluluk doğru ve yakışır eylemlerde bulunma üzerinden tanımlanır. Dolayısıyla insanın eylemde bulunması ve dolayısıyla mutlu bir yaşama erişmesi dostlarıyla mümkün olacaktır.³³ Aristoteles için tek başına yaşamın bir değeri ya da çekiciliği yoktur, yaşam sevgi ve dostluk ile anlam kazanır.³⁴

³⁰ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan, (Ankara: Birleşik Yayınları, 2011), 407a25.

³¹ Aristoteles, *Eudemoşa Etik*, 1219b27-30.

³² Olkan Senemoğlu, “Antik Yunan Siyasal Düşüncesinde İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı: Platon ve Aristoteles,” *İnsan&İnsan*, 10, (2016): 42-63.

³³ Ceyda Keyinci, “Aristoteles’in Solon’u: Mutluluk ve Akıbeti Üzerine,” *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi* 57-2 (2017), 1463-1473.

³⁴ Erkızan, *Aristoteles'ten Nussbaum'a İnsan*, 91.

Aristoteles dostluk kavramına dair tartışmayı hem *Nikomakhos'a Etik* hem de *Eudemos'a Etik* adlı yapıtlarında açar. Onun dostluk öğretisinin, dostluğun mahiyetine dair yapmış olduğu analizin Platon'un analizinden daha geniş ve daha sistematik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Platoncu öğreti, dostluk kavramını ortak iyiye erişme, aynı iyiyi arzulanma üzerinden tanımlamasından dolayı Aristotelesçi anlayışa benzer. Ancak Aristoteles bu kavramın önemini onun *erdem* olarak tanımlanmasıyla açıkça ilan eder. Henüz tartışmanın başlarında, *Nikomakhos'a Etik'in* sekizinci kitabının ilk cümlesinde şunları söyler: Dostluk erdem ya da erdemle giden bir şeydir. Bütün öteki iyilere sahip olsa dahi insan dostlarından ayrı bir yaşamı tercih etmese gerek.³⁵ İnsanın doğası gereği sosyal bir varlık olması, en iyi yaşam formuna ulaşmış olsa dahi, onu dostlarından ayrı yaşamayı tercih etmeye götürmez. En iyi yaşam formu ancak dostlarla birlikte kurulabilir.

Bu bakımdan Aristoteles ilk olarak insan neden dostlara ihtiyaç duyar sorusunu sorar. Toplumsal veya sosyal bir canlı olmak diğer hayvanlar gibi sadece bir arada yaşamak, beslenmek ve göç etmekten ibaret değildir. Bu sebepten dolayı insan, ruhuna uygun eylemde bulunurken dostluğa ve dostlarına ihtiyaç duymaktadır. *Politika* adlı yapıtında bunu şu benzetme üzerinden ifade eder: “İnsan arının ya da topluluk içinde yaşayan başka bir hayvanın olmadığı anlamda siyasal bir hayvandır. Çoğu kez dediğimiz gibi doğa hiçbir şeyi boşuna yapmaz insanı siyasal bir hayvan yapmak amacıyla da bütün hayvanlar arasında yalnız ona dili, anlamlı konuşma yetisini vermiştir.”³⁶ Bir arada olma arzusu en az insanın bilmek istemesi kadar doğasına uygun bir durumdur. O halde insanın tek amacı *theoria* yaşamına uygun yaşamak değildir, *theoria* yaşamına uygun yaşamı yani iyi yaşamı dostlarıyla birlikte inşa etmektir. Bu birlikte inşa edilmesi gereken *theoria* yaşamı ancak dostların refakati ve onların desteği ile mümkün hale gelecektir. Aristoteles bu durumu, yani neden dostlara ve dostluğa ihtiyaç duyabileceğimizi şu sözlerle ifade eder: “Dostluk gençlere yanılığa düştüklerinde, yaşlılara bakım için ve güçsüzlük yüzünden ortaya çıkan eylem eksikliğine yardım için, yetişkinlere ise güzel eylemler için gereklidir. Çünkü iki kişi birlikte olunca hem daha iyi düşünebilir hem de daha iyi eyleyebilir.”³⁷

İkinci olarak, dostluğa neden ihtiyaç duyulduğunu insan doğası üzerinden açıkladıktan sonra onun ne olduğunu ve nihayetinde hangi türden dostluğun ideal dostluk olarak anılması gerektiği sorularına yönelir. Aristoteles'e göre kimileri dostluğu anlamaya çalışırken kötülerin değil sadece iyilerin dost olabileceğinden söz eder, kimileri ise yalnızca faydalı olanın dostluk ile tanımlanabileceğini ifade eder.³⁸ Benzerin benzeri istemesi, dost olarak seçmesi ilk aşamada fayda elde etmek amacı söz konusu olduğunda anlamsızdır. Bu Sokrates'in itirazına ve sorgulamasına benzer bir yol olarak görülebilir. Dostluğun tanımında Platon'un da ilk kriter olarak verdiği benzerin benzer ile mi yoksa kendine benzemeyen ile mi dost olmalı sorusu üzerinde durulmalıdır.

³⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1155a.

³⁶ Aristoteles, “Politics,” 1252b10.

³⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 155a15.

³⁸ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 1235b35.

Aristoteles bu meseleyi, bir kişiyi dost olarak tanımlamak için onun refahını istemek gerekliliği üzerinden ele alıyor. Dolayısıyla her iki tarafın da birbirinin refahını istemesi gerekir ki onları dost olarak tanımlayabilelim. Çünkü ancak birbirinin refahını isteyene dost deriz, eğer bu tek taraflı ise bu duygu durumunu yakınlık duymak olarak ifade etmeliyiz. Bu sebeptendir ki birbirine zıt insanın birbiri için iyi olanı temenni etmesi absürttür. Hekim hasta için sağlık diler ama hasta zaten sağlıklı olan hekim için aynı şeyi temenni etmez. Veya hizmetkârın görevi efendisini memnun etmektir.³⁹ Birbirine karşıt sosyal veya fiziksel durumlarda olan kişiler birbirinin dostu olamaz sadece birbirine yakınlık duyabilir. Öyle görünüyor ki Platon'un *Lysis*'te içinden çıkamadığı benzerin benzeri sevme meselesi Aristoteles tarafından ilk dostluk tanımı olarak veriliyor. Ancak bunun daha net bir şekilde anlaşılması için dostluk türlerine bakmalı ve verilen örneklerin de bu dostluk türlerinden birine uyup uymayacağı göz önüne alınmalıdır.

Aristoteles'e göre dostluk üç farklı sınıf üzerinden tanımlanmalıdır. Bu sınıflama sırasıyla; yarara dayalı dostluk, hazza dayalı dostluk ve erdeme dayalı dostluktur. Yarara dayalı dostluklarda taraflar birbirini, kendileri için bir iyiyi arzulamaktan dolayı severler. Hazza dayalı dostlukta da aynı şekilde taraflardan birinin kendisine hoş gelen üzerinden, onu mutlu eden duygu durumundan dolayı diğer tarafa duyduğu sevgi söz konusudur. Her iki dostluk durumunda da iyi olan veya hoş olan, kendisi için arzulanan şeyler olarak tanımlanmaz onlar ya karşılıklı iyiliği isteme ya da tek taraflı hoşluk duygusunu amaç edinerek ortaya çıkan dostluk türleridir. Aynı zamanda eğer bir hiyerarşi üzerinden ele almak gerekirse; yarara dayalı dostluk hazza dayalı dostluk ile birlikte Aristoteles için en alt kategoride yer alan dostluk türleridir. Çünkü bu dostluk, tarafların bızatihi kendilerine değil birbirlerinden elde ettikleri başka bir iyiyeye bağlıdır. Aynı zamanda bu dostluk türlerinin en az iyi olarak sınıflandırılmasının temel sebebi fayda elde etmenin değişkenliğidir. Böyle dostluklar geçici, kısa süreli ve hatta ilinekseldir. Çünkü dostluğun sebebi olan fayda ortadan kalktığında, erekte ortadan kalkacağı için dostluk kısa sürede sonlanacaktır.⁴⁰ Haz söz konusu olduğunda bunun yarara dayalı dostluktan daha üstün ya da önemli olmamasının sebebi de aynı şekilde haz almanın beden için gelip geçici olmasıdır. Aristoteles için gençlerin dostluğu hazza dayalıdır ve onlar bunun farkındadırlar. Bu sebeple onların dostluğu çabuk değişir ve uzun süreli olamaz. Oysa uzun süren dostluk iyilerin dostluğudur ve o erdeme dayalı dostluk olarak tanımlanır. Aristoteles *Retorik* adlı eserinde de bu anlamda bir dostluk tanımı verir: Dostluğu yaratan şeyler iyilikte bulunmak ve bu iyiliği istenmeden ve sorulmadan yapmaktır. Aynı şekilde bu yapılan iyiliğin herkese ilan edilmemesi de dostluğun temelidir.⁴¹

Üçüncü olarak, Aristoteles için dostluk bilinçli ve karşılıklı bir tercihtir, *prohairesis*'tir. *Prohairesis*, bir insanın kendi hayatına ve amaçlarına dair etraflıca düşündükten, rasyonel olarak seçenekleri değerlendirdikten sonra vereceği bir karardır. Bizler de hazza veya faydaya dayalı dostluğu değil de bir erdem dostunu tercih ederiz ve onun seçimiyle hayata dair bütün sorumluluklarımızı ve amaçlarımızı paylaşacağımız bir başka kişiyi de seçmiş oluruz. Böylesi

³⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1155b30.

⁴⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1156a5-10.

⁴¹ Aristoteles, *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 105.

bir tercih ancak bizlere bütün faydaların göz kamaştırıcı cazibesinden sıyrılmış, değerlenmiş ve kalıcı bir hale gelmiş bir dostluk verir. “Asıl önde gelen dostluk iyilerin dostluğudur, karşılıklı dostluk, karşılıklı tercihtir. Seven için sevilen sevilir, ama karşılık veriyorsa dost olur”.⁴² O halde Aristoteles için bütün dostluk türlerinin temeli benzerliktir. Kimi dostluklar haz elde etmek ve fayda sağlamak açısından kimileri ise erdem açısından benzer. Kendi içinde tutarlı olan, belli bir karakter bütünlüğüne sahip kişiler dostuna karşı da tutarlı davranır. Bu bakımdan Aristoteles için de kötü insanın dostluğu mümkün değildir. Kötü kişiler kendi içlerinde tutarlı kalamazlar, kısa zaman için dost olurlar ancak birbirlerine birbirlerinin kötülüğü çekici gelmiştir. Yarar ve hazzı dayalı dostluklar kötülerin dostluğundan daha uzun sürer ama yine de onların dostluğu da birbirlerine fayda sağlayabildikleri süredir.⁴³

Nihayetinde, eylemi erdemli kılacak olan şey, onu ortaya çıkaran arzu ve isteğin akli takip etmesidir. Aristoteles'e göre bir eylemi ya da etkinliği erdemli bir eylem ya da etkinlik olarak tanımlamak daha önce de vurgulandığı üzere duygulanımlar ve olanaklardan ayrı tutulması bakımından; eylemi gerçekleştiren öznenin (*agent*) bu eylemi bilerek ve tercih ederek yapması ile mümkündür. Aynı durum dostluk söz konusu olduğunda da geçerlidir. Aristoteles bu ayrımı kötü kişi ve iyi kişi arasındaki fark üzerinden yukarıda verilen dostluk bağı analogisine sadık kalarak gösterir. Ona göre kötü kişinin yapmak istedikleri ve yaptıkları arasında fark vardır, zira kötü kişi, daha önce de değinildiği üzere, tutarsız eylemlerde bulunan olarak tanımlandı. Öte yandan; iyi (ya da doğru) kişi ise yapmak istediği ne ise onu yapar ve her akıl kendisi için en iyi olanı tercih eder ve doğru kişi akla boyun eğer; nitekim erdemli kişinin dostları için pek çok şey yapmayı tercih ettiği de doğrudur. ⁴⁴ Çünkü “insan olduğu için ve pek çok kişi ile birlikte yaşadığı için erdeme uygun olanları yapmayı tercih eder; demek ki insanca yaşamak için böyle şeylere gerek var.”⁴⁵

Son olarak, Aristoteles dostluğu dışı ait iyilerin en büyüğü olarak işaret eder ve şöyle ifade eder: “Bütün iyileri mutlu kişiye ayırmak ve dostları bunun dışında tutmak garip görünüyor. Oysa dışı ait iyilerin en büyüğü dostlar olsa gerek.”⁴⁶ Bununla birlikte, Aristoteles dostluğun nedeninin sevilen şey (*philēton*) olduğunu söyler. Sevilen şey ise iyi, hoş ya da yararlı olan olması bakımından sınıflandırılır. Söz konusu dostluk sınıflandırması da bu ayrıma dayanır.⁴⁷ Aristoteles'in tam veya mükemmel olarak saydığı dostluk türü karakter erdemine dayalı dostluk olarak işaret edilir ve bu dostluk türü iyi ve erdem bakımından benzer kişiler arasında görünür. Aristoteles bu durumu “kendileri nedeniyle”, iyi kişiler sadece birbirleriyle dost olur ifadesi ile özetler.⁴⁸ Bu kişileri dostluğu başka herhangi bir şeyden (hoş olma ya da yararlı olma) dolayı değil erdeme dayalı olduğu için tam ve mükemmel dostluktur. Erdem kalıcı olduğundan

⁴² Aristoteles, *Eudemoşa Etik*, 1236b5.

⁴³ Aristoteles, *Nikomakhoşa Etik*, 1159b5.

⁴⁴ Aristoteles, *Nikomakhoşa Etik*, 1169a15-20.

⁴⁵ Aristoteles, *Nikomakhoşa Etik*, 1178b5.

⁴⁶ Aristoteles, *Nikomakhoşa Etik*, 116b10.

⁴⁷ Keyinci, “Aristoteles'in Philia Kavrayışı ve Modern Felsefi Tartışmalar,” 522.

⁴⁸ Aristoteles, *Nikomakhoşa Etik*, 1157a20.

dolayı bu tarz dostluklar da kalıcıdır.⁴⁹ Madem erdeme dayalı dostluk en mükemmel dostluktur ve karakter bakımından kişinin tam veya mükemmel olması da onun iyi olması üzerinden tanımlanır, o halde iyi insanın başka iyi insanlarla kurduğu dostluk söz konusu tam ve mükemmel dostluk tanımına karşılık gelir.

O halde, Aristoteles'e göre iyi kişilerin ve erdeme uygun olarak birbirine benzer kişilerin dostluğu mükemmeldir.⁵⁰ Dostluğun gerçek anlamda ideal hali ve mahiyeti erdeme dayalı olmasıdır. Bunun bariz birkaç sebebi mevcuttur. İlkin, bu dostluklar karşılıklı fayda veya bireysel haz elde etmek için değil, bizzat dostun kendisine duyulan sevgi için inşa edilirler. Dostlar birbirlerine sağladıkları bazı geçici ve önemsiz çıkarlar veya hazlar için değil, karakterleri itibarıyla sevgiyle birbirlerine yaklaşırlar. Bu dostluğu önemli kılan şey, bu tarz bir dostluğu kıymetli gören kişinin, sahip olduğu karakterin yani erdemli olmanın bizzat kendisidir. Söz konusu dostlukta birisini karşılıklı bir şekilde sevmek ancak güçlü bir karakter oluşturmuş olmak ve dostluğun kendisi için iyi, kendinde değer olarak görülmesiyle mümkündür.⁵¹ Bu sebeple bu dostluk erdeme dayalı dostluk olarak anılır, ya da Aristoteles'in etik öğretisi boyunca öğütlediği gibi erdemli bir şekilde eylemde bulunmak bizleri iyi bir yaşama yakınlaştırır. Böylesi dostluk erdem dostluğudur ve hatta dostluk bizzat erdemdir. "Öte yandan dostluk üzerine şöyle denir: Dostluk eşitlikler, gerçek dostlar tek ruhtur. Bütün bunlar hep teklige doğru götürüyor. İşte kişi kendisi için bu tarzda iyi şeyler ister. Hiç kimse başka bir şey adına ya da sevimli olmak için kendine iyilik etmez."⁵²

Sonuç

Bu çalışmanın temel amacı Antik Yunan felsefesinin en önemli iki filozofunun *philia* kavramına kendi ahlak öğretilerinde ne derece yer verdiklerini ve bu kavramı nasıl tanımladıklarını karşılıklı bir şekilde analiz etmektir. Hem Platon hem de Aristoteles ahlak ve politika öğretilerine paralel şekilde dostluk kavramından söz eder ve bu kavramı değerlendirirler. Her iki dostluk öğretisinden de dostluğun temel işlevinin ortak bir iyiye erişmek olduğu sonucu kaçınılmaz bir şekilde çıkmaktadır. Çünkü her iki düşünür için insanın yegâne amacı iyi bir yaşama erişmektir. Dolayısıyla bu yaşamın eşlikçisi olarak ele alınacak iyi dostların da buna uygun bir tanıma karşılık gelmesi beklenir. Bu sebepten iyi bir yaşamı aynı ölçüde arzu eden, erdemli bir yaşam sürmeyi kendine görev edinen ve bu çabası bakımından amacını aynı kılan kişiler ideal dostluğa sahip olabilir. Kısacası her iki öğreti için benzerin benzer olanla dost olması anlayışı önem arz eder. Bununla birlikte bazı farklılıklar üzerinde de durulabilir.

İlk olarak, Aristoteles'in Platon'a göre dostluk kavramına daha büyük ölçüde yer verdiği, dostluk kavramını daha sistematik bir yol üzerinden analiz ettiği açıktır. Platoncu dostluk öğretisinin diyalog yönteminin de gerektirdiği kadarıyla, belli bazı sorular üzerinden

⁴⁹ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 1237b11.

⁵⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1156b10.

⁵¹ Hatice Nur Erkızan, "Çağdaş Aristotelesçi Düşüncede İnsanın Bir Değer Varlığı Olarak Kavranımı," *Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri* içinde ed. Şahabettin Yalçın, (İstanbul: Sentez Yayınları, 2002), 236.

⁵² Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 1240b.

değerlendirildiğini görmekteyiz. Örneğin söz konusu sorular dost seven mi sevilen midir, dostluk karşıtlar ya da benzerler arasında mı olmalıdır gibi sorulardır. Platon'un *Lysis* diyalogu sonunda hem dostluk anlayışını özetleyen temeli oluşturmadığını hem de üzerinde durulan kısıtlı sayıların bile yanıtlanmadan *toparlandığını* Sokrates'in şu mahcup sözleriyle ifade ettiği görülmektedir: "Siz de gülünç oldunuz çocuklar, bu yaşımda ben de gülünç oldum. Bizi dinleyenler buradan giderken diyecekler ki, birbirine dost diyen bu insanlar daha dost nedir bulup çıkaramıyorlar."⁵³ Fakat Annas'a göre Aristoteles de *philia* kavramını kendi içinde sistemleştirmeye çalışırken onu bir bütün olarak Etik'in sistemine oturtmakta başarılı sayılmaz. Bunun en önemli sebebi Aristoteles'in dostluk kavramının analizinde öne çıkan temel fikir veya varsayımın, *Lysis*'ten ya da Platoncu dostluk öğretilerinden, devraldığı fikirdir. Aynı zamanda iyi insanların içsel olarak tutarlı ve birlik içinde olduğunun resmedilmesi ve dolayısıyla kötü insanların içsel olarak çelişkili ve erdemli olmayan şekilde tanımlanması söz konusu tanımlamanın *Lysis*'i hatırlatan terimlerle sınırlı kalmasının dışına çıkamıyor.⁵⁴ Ancak Annas'ın bu argümanı Aristoteles'in dostluk kimler arasında olur ve mükemmel dostluk nedir sorularına dair verdiği yanıtların *Lysis*'in temel ve tekrara düşen tartışmasının dışına çıktığını gösterdiği iddiası üzerinden kritize edilir.

İkinci olarak ulaşılan sonuç (söz konusu iddiayı da kritize etmek amacıyla) Aristoteles'in hem *Nikomakhos'a Etik* hem de *Eudemos'a Etik* çalışmalarında Platon'un yarıda bıraktığı ve *bulup çıkaramadığı* meseleyi, tamamlamayı amaçladığı da kolaylıkla görülebilir. Söz konusu yapıtlarda, dostluğun mahiyetini belirlemeye ve dostluğa dair soruları yanıtlamaya geniş bir yer vermesiyle birlikte Aristoteles, dostluk kavramını kendi etik öğretisi üzerinden temellendirmeyi de amaç edinmiştir. İyi, erdem, *eudaimonia* gibi kavramlar üzerinden dostluk bir erdem olarak tanımlanmış ve insanın diğer insanlarla bir arada yaşama gayesini, mutlu/ideal yaşam tanımlamasından ayırmadan irdelemiştir. Kısacası, Aristoteles dostluk anlayışını erdem kavramı üzerinden oluşturur. Dostluk bir erdem olarak tanımlanırken en iyi ve en kıymetli dostluğun da erdeme dayalı dostluk olduğu üzerinde durulur. Aynı zamanda, örneğin; mükemmel dostluk ancak iyiler arasında olur⁵⁵ önermesi ile de Platon'un cevap aradığı ancak ulaşmadığı temel sorulardan birisi de Aristotelesçi etik öğretisi üzerinden temellenir.

Öte yandan Platon'un *Lysis*'te analiz ettiği dostluk kavramı, Sokratesçi sorgulamalar üzerinden irdelenir ancak dostluğun tanımından, ideal haline kadar hemen her konuda net bir sonuca varılmaz. Örneğin; ilk olarak dostluğun yarar kavramı üzerinden tanımlanması gerektiği söylenirken ardından esas mesele kötüler iyiler ve ne iyi ne kötüler olmak üzere üçlü bir insan ayırımına kadar uzanır. Aynı zamanda *Lysis* diyalogunda Sokrates, dostluk paradigmasını yarar ekseninde ele almasına karşın, Aristoteles bu iddiayı yani dostluğun yarar odaklı bir etkinlik olma durumunu, dostluğun bir biçimi olarak ele alıp değerlendirir. Böylesi bir dostluğu ancak dostluğun geçici bir hali olarak tarif eder. Buna ek olarak *Nikomakhos'a Etik*'in sekizinci kitabında, Platoncu sorgulamalardan birisi üzerinden itirazını belirtir. Platon'un seven mi

⁵³ Platon, *Şölen-Dostluk*, 223b.

⁵⁴ Julia Annas, "Plato and Aristotle on Friendship and Altruism," *Mind*, 86 (344), 532-554.

⁵⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1155a1.

yoksa sevilen mi dosttur sorgulamasına Aristoteles, sevilmekten çok sevmenin dostluğa özgü olduğunun altını çizerek dostluk erdeminin temelinde sevme eyleminin olduğunu işaret etmiştir.⁵⁶

Kısacası her iki düşünür ve onların insan tanımlaması açısından önem arz eden bir kavram olan dostluk bugün de etik öğretileri için cazip bir konu olmayı sürdürür. Platon'un sorular ve diyaloglar ile sunmaya çalıştığı kavram, Aristoteles için insan mahiyeti açısından önem arz eden ve çözümsüz bırakılmaması gereken bir meseleye dönüşür. Nihayetinde Aristoteles'e göre dostlar ile bir arada yaşamak insanın kendi ereğini, iyi yaşama amacını gerçekleştirmesi için gerekli görülür. "Birlikte var olmak, birlikte yaşamak, birlikte sevinip, birlikte üzülme; tek ruh olmak, birbirleri olmadan yaşayamamak değil, birlikte ölmek"⁵⁷, dostluk Aristotelesçi perspektif ile böylesi bir erdem olarak tanımlanır. Çünkü mutlu bir insanın hayattaki tüm güzel şeylere sahip olduğu, dolayısıyla başka hiçbir şeye ihtiyacı olmadığı kabulüne bir itiraz olarak dostluğun önemini altı çizilir. Whitting'e göre Aristoteles'in bu tanımı şöyle özetlenebilir: "Oysa ikinci benlik olan bir dostun işlevi, kendimiz için sağlayamayacağımız şeyleri sağlamaktır."⁵⁸ Mantıksal olarak mutluluğu yüksek olan bir insan, dış iyiliklerin en büyüğü olarak gördüğü dostluk dâhil hiçbir şeye ihtiyaç duymayabilir, ancak tek başına bütün iyilere sahip olsa bile insanın dostlara ihtiyaç duyduğu gerçeği aşikârdır.

KAYNAKÇA

- Annas, Julia. "Plato and Aristotle on Friendship and Altruism," *Mind* 86, (1977): 532-554.
- Aristoteles, "Politics" *The Complete Works of Aristotle* içinde, Ed. Jonathan Barnes, New Jersey: Princeton University Press, 1991.
- Aristoteles. *Retorik*. Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Aristoteles. *Metafizik*. Çev. Ahmet Arslan, İstanbul : Sosyal Yayınlar, 2006.
- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. Çev. Saffet Babür, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2009.
- Aristoteles. *Ruh Üzerine*. Çev. Zeki Özcan, Ankara: Birleşik Yayınları, 2011.
- Aristoteles. *Eudemos'a Etik*. Çev. Saffet Babür, Ankara: Bilgesu Yayınları, 2020.
- Erkızan, H. N. Çağdaş Aristotelesçi Düşüncede İnsanın Bir Değer Varlığı Olarak Kavranımı. *Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri*, Editör: Şahabettin Yalçın, 235-248. İstanbul: Vadi, 2002.
- Erkızan, H. N. *Aristoteles'ten Nussbaum'a İnsan*. İstanbul: Sentez Yayın, 2012.
- Kalaycı, Nazile. "Daimon'dan Eudaimonia'ya Aristoteles'te Mutluluk," *Cogito-Aristoteles Özel Sayısı*, (2014): 257-275.
- Keyinci, Ceyda. "Aristoteles'in Solon'u: Mutluluk ve Akıbeti Üzerine," *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi* 57-2, (2017): 1463-1473.
- Keyinci, Ceyda. "Aristoteles'in Philia Kavrayışı ve Modern Felsefi Tartışmalar," *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 34, (Haziran, 2017): 517-534.
- Platon. *Yasalar*. Çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, İstanbul : Kabcacı Yayınevi, 2007.

⁵⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1159b1.

⁵⁷ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, 1240b8.

⁵⁸ Jennifer Whitting. "The Nicomachean Account of Philia". *The Blackwell Guide to Aristotle's Nicomachean Ethics* içinde, ed. Richard Kraut. (Oxford: Blackwell: 2006), 276-304.

- Platon. *Devlet*. Çev. Selahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İstanbul : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Platon. *Şölen-Dostluk*. Çev. Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Senemoğlu, O. Antik Yunan Siyasal Düşüncesinde İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı: Platon ve Aristoteles. *İnsan&İnsan 10*, (2016): 42-63.
- Whitting, Jennifer. "The Nicomachean Account of Philia" *The Blackwell Guide to Aristotle's Nicomachean Ethics* içinde, Editör: Richard Kraut, 276-304. Oxford: Blackwell, 2006.

